

Назар Різун

ТІНГ І ВІЧЕ В ОПИСАХ СКАНДИНАВСЬКИХ САГ І РУСЬКИХ ЛІТОПИСІВ

DOI: 10.5281/zenodo.4119924

© Н. Різун, 2020. CC BY 4.0

Мета статті – порівняти фрагменти скандинавських саг і руських літописів, у яких описано середньовічні зібрання, тобто тінги й віча. **Методологія дослідження.** У статті використано загальноісторичні та компаративний методи. **Наукова новизна.** Порівняльне дослідження середньовічної Скандинавії та Русі є потрібним, адже існує небагато розвідок, у яких зіставлено їхній суспільно-політичний розвиток. У статті вперше систематично порівняно скандинавські та руські писемні джерела, насамперед відомості про середньовічні зібрання.

Висновки. З урахуванням здобутків найновішої історіографії у статті продемонстровано очевидні подібності між сагами і літописами. Обидві групи текстів є наративними, кореняться в усній традиції, написані задовго після періоду, який зображують. Саги і літописи викладають події у хронологічному порядку, найбільше уваги приділяють діяльності правителів. Утім, порівняльний аналіз цих наративних традицій засвідчив лише епізодичні подібності в описах асамблей. Саги містять значно більше відомостей про тінги, ніж літописи про віча. Скандинавські джерела набагато детальніше розповідають про місце проведення зібрань, їхню діяльність, учасників. Літописи описують руське віче як винятково міське явище, яке поширилось у середині XII ст. Ці згадки можна порівнювати з інформацією саг про тінги. Однак можливе лише епізодичне зіставлення, дослідження окремих аспектів, а не систематичне порівняння скандинавських і руських зборів. На відміну від тінгів, про ранні віча майже нічого не відомо. Сільських зібрань на Русі, найімовірніше, також не було. Коректно порівнювати руські віча винятково з міськими тінгами. Щоправда, таких відомостей у сагах зовсім небагато, тому зіставлення буде лише частковим. Натомість сільські жителі Русі, очевидно, не відвідували міські віча і не мали власних зібрань. Отже, немає можливості повноцінно зіставити скандинавський тінг і руське віче. Можна проаналізувати хіба що окремі аспекти й епізоди, такі як описи тінгу і віча під час військових походів, розповіді про міські збори і повстання проти правителя тощо. Тому систематичне порівняння скандинавських і слов'янських зібрань потребує використання не лише літописного матеріалу, а й додаткових джерел.

Ключові слова: скандинавські саги, руські літописи, тінг, віче, джерелознавчий аналіз.

Порівняльне дослідження середньовічної Скандинавії та Русі є перспективним з двох причин. По-перше, існує небагато розвідок, у яких проаналізовано їхній суспільно-політичний розвиток¹. По-друге, привертає увагу його синхронність: практично одночасні християнізація, поява писемності, кодифікація права, державотворення, урбанізація. Тому постає необхідність зіставлення скандинавських та руських суспільно-політичних інститутів, таких як владні повноваження правителів (конунг і князь), податкових систем (вейцла і полюддя та гусебю і погост), асамблей (тінг і віче). Відтак мета статті – порівняльний аналіз джерельного матеріалу – скандинавських саг і руських літописів, а саме фрагментів, які висвітлюють тінги та віча.

¹ Мельникова Е. Древняя Русь и Скандинавия. Избранные труды / Под ред. Г. В. Глазыриной, Т. Н. Джаксон. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2011. С. 15–34, 73–100.

До першої групи джерел належать тексти, які розповідають про норвезькі й ісландські зібрання. Саги в науковій літературі традиційно поділяють на три головні типи: міфічно-героїчні (*fornaldarsögur*), королівські (*konungasögur*) та родові (*íslendingasögur*)². У зіставленні використано лише ті, які розповідають про норвезькі тінги. Адже ісландські зібрання – це переважно не політичні арени, а суди. До другої групи належать літописи. Вони описують віча, які здебільшого відбувались у Києві та Новгороді.

Порівняльний аналіз саги та літопису провела О. Мельникова³. Аналогічний підхід використали Т. Гімон й О. Гіппіус. На підставі аналізу літописів та європейських хронік вони визначили типологічні паралелі руських і західних джерел⁴. Також дослідники звернули увагу на подібність скандинавських саг⁵. Т. Гімон й О. Гіппіус зазначають, що, на відміну від більшості пам'яток руської писемності, типологічно літописи належать не до візантійського, а до європейського культурного кола⁶.

Найбільше відомостей про тінги містить «Геймскрінгла» («Heimskringla») – зібрання саг про норвезьких конунгів, яку написав ісландський історик і поет початку XIII ст. Сноррі Стурлусон (*Snorri Sturluson*)⁷. Водночас деякі науковці сумніваються в авторстві цього твору⁸. «Геймскрінгла» охоплює період від кінця VIII ст. до 1177 р. Сноррі жив значно пізніше від висвітлених подій і спирався на усну традицію. Наративи, які лягли в основу «Геймскрінгли», сформувалися впродовж XII і XIII ст.⁹ Їхній запис увів історію скандинавських країн у європейську християнську історіографію¹⁰. Більшість джерел з історії Норвегії виникли в XII і XIII ст. Саги були записані в Ісландії, але розповідають здебільшого про Норвегію¹¹. На думку А. Гуревича, автори королівських саг приписують норвезькому суспільству IX–XII ст. деякі ознаки ісландського суспільства кінця XII – початку XIII ст.¹²

Більшість описів тінгів містять: «Сага про Гакона Доброго» («Hákonar saga góða») ¹³ (934–961), «Сага про Олава Трюгвасона» («Ólafs saga Tryggvasonar en mesta») ¹⁴ (995–1000), «Сага про Олава Святого» («Ólafs saga helga») ¹⁵ (1015–1028), «Сага про Гаральда Суворого» («Haralds saga harðráða») ¹⁶ (1046–1066) і «Сага про Магнуса Ерлінгсона» («Magnús saga Erlingssonar») ¹⁷ (1163–1184). Привертає увагу надзвичайна різноманітність тінгів. До них належать локальні асамблеї, аль-

² Brink S., Price N. *The Viking World*. Oxford: Routledge, 2008. P. 304.

³ Мельникова Е. Историческая память в устной и письменной традициях: Повесть временных лет и «Сага об Инглингах». *Древнейшие государства Восточной Европы. Историческая память и формы ее воплощения* / Отв. ред. сер. Е. А. Мельникова. Москва: Восточная литература, 2003. С. 48–92.

⁴ Гимон Т., Гиппиус А. Русское летописание в свете типологических параллелей (к постановке проблемы). *Жанры и формы в письменной культуре средневековья*. Москва: Институт мировой литературы им. А. М. Горького Российской академии наук, 2005. С. 174–192.

⁵ Там же. С. 191.

⁶ Там же. С. 175.

⁷ Гуревич А. *История и сага. О произведении Снорри Стурлусона «Хеймскрингла»*. Москва: Наука, 1972. С. 5–7.

⁸ Long, A.-M. *Iceland's Relationship with Norway 870–1100: Memory, History and Identity*. Leiden: Brill, 2017. P. 57.

⁹ Ghosh Sh. *Kings' Sagas and Norwegian History: Problems and Perspectives. The Northern World*. Vol. 54. Leiden: Brill, 2011. P. 1.

¹⁰ *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages: Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes* / Ed. by G. Steinsland, J. V. Sigurðsson, J. E. Rekdal, I. Beuermann. Leiden: Brill, 2011. P. 10.

¹¹ Гуревич А. *Избранные труды. Норвежское общество*. Москва: Традиция, 2009. С. 157.

¹² Там же. С. 289.

¹³ Snorri Sturluson. *Heimskringla. Nóregs Konunga Sögur*. Vol. 1. Köbenhavn: Moller, 1893. P. 165–222.

¹⁴ *Ibid.* P. 255–459.

¹⁵ Snorri Sturluson. *Heimskringla*. Vol. 2. P. 3–530.

¹⁶ Snorri Sturluson. *Heimskringla*. Vol. 3. P. 74–224.

¹⁷ *Ibid.* P. 432–492.

тінги, регіональні тінгові зібрання – Фростатінг, Гулатінг, Ейратінг, Боргартінг і Гаугатінг¹⁸. Детальний опис різномірних тінгів відрізняє саги від літописів. Руські джерела змальовують вічеву активність не так детально й різнопланово. Здебільшого віча відбуваються в граді – Києві або Новгороді¹⁹. Натомість саги представляють мережу норвезьких тінгів локального, регіонального і загальнодержавного рівнів.

На думку А. Гуревича, Сноррі розглядає королівську владу з двох перспектив. З одного боку, він вважає її гарантією порядку та благополуччя, а з іншого – остерігається загрози впливу цієї влади на свободу бондів (землевласників) і на народні традиції²⁰. Тому «Геймскрінгла» описує тінгові протистояння між правителями та їхніми підданими доволі збалансовано. Свере Багге також вважає, що «Геймскрінгла» написана нейтрально²¹. Утім, не всі дослідники погоджуються з такою позицією. Зокрема, вони дискутують, наскільки позитивно Сноррі зображує норвезьких правителів і як оцінює їхню діяльність²². Анн-Марі Лонг стверджує, що «погляд на норвезьких королів у «Геймскрінгли» великою мірою виглядає так, ніби ісландський вождь інтерпретує норвезьку історію через призму взаємин між королем і знаттю країни»²³.

«Геймскрінгла» сфокусована на конунгах і їхній діяльності, проте часто розповідає про тінги. На думку А. Гуревича, Сноррі змальовує певний баланс сил – конунг і люди (здебільшого, знать)²⁴. О. Мельникова нагадує, що «історична пам'ять зберігала передусім соціально значущі події. Оскільки найбільший вплив на суспільне життя в різних його проявах мали племінні вожді, згодом правителі та представники вищої знаті, то саме їхні долі ставали предметом меморизації»²⁵. Конунги були змушені рахуватися з бондами не менше, ніж зі знаттю. Землевласники були особливо активними на тінгах²⁶. Ймовірно, саме їхня значна роль у суспільно-політичному житті Норвегії, яка передусім відобразилася у жвавій участі в зібраннях, уплинула на фіксацію численних розповідей «Геймскрінгли» про тінги.

«Сага про Сверіра» («Sverris saga»), частину якої написав ісландець Карл Йонсон (*Karl Jónsson*)²⁷, розповідає про норвезького правителя Сверіра Сігурдарсона й описує чимало тінгів²⁸. Хронологічно вона продовжує «Геймскрінглу», а саме висвітлює історію Норвегії в 1177–1202 рр. Здебільшого «Сага про Сверіра» розкриває суспільно-політичну роль норвезьких асамблей. Водночас вона відрізняється тим, що змальовує чинного правителя. На думку С. Багге, «Сага про Сверіра» є передусім *res gestae* великого короля і військового лідера [...] тому вона відповідає загальній ідеології сагової літератури»²⁹. Отже, впродовж XII–XIII ст. у Скандинавії розвинулися «національні» історіографії, які висвітлюють появу народів і виникнення династій³⁰.

¹⁸ Snorri Sturluson. Heimskringla. Vol. 1. P. 61, 116, 147 182, 427; Snorri Sturluson. Heimskringla. Vol. 2. P. 140, 183, 216, 367; Snorri Sturluson. Heimskringla. Vol. 3. P. 9, 316, 348, 435, 445.

¹⁹ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Издание второе. Санкт-Петербург: Типография М. А. Александрова, 1908. Стлб. 162; Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / Под ред. и с предисл. А. Н. Насонова. Москва, Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1950. С. 189.

²⁰ Гуревич А. История и сага... С. 117.

²¹ The Oxford History of Historical Writing: 400–1400. Vol. 2 / Ed. by S. Foot, Ch. F. Robinson. Oxford: Oxford University Press, 2012. P. 419.

²² Ghosh Sh. Kings' Sagas and Norwegian History. P. 180–182.

²³ Long A.-M. Iceland's Relationship with Norway. P. 57.

²⁴ Гуревич А. История и сага... С. 117.

²⁵ Мельникова Е. Трансформация исторической памяти: от устной исторической традиции к письменной. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. 2014. № 5. С. 18.

²⁶ Гуревич А. Избранные труды... С. 289.

²⁷ Ghosh Sh. Kings' Sagas and Norwegian History. P. 10.

²⁸ Saga Sverris konungs. Kaupmannahöfn: Í Poppsku prentsmiðju, 1834. P. 41, 65, 325, 348.

²⁹ Bagge S. Ideology and Propaganda in Sverris saga. Arkiv för nordisk filologi. 1993. № 108. P. 17.

³⁰ The Oxford History of Historical Writing. P. 414.

Більшість відомостей про віча містить Іпатіївський³¹ (Іпат.) список, а саме «Повість минулих літ» («Повѣсть времанныхъ лѣтъ») і «Київський літопис» («Кіевскій лѣтописный сводъ»)³². Найранішу згадку про вічеве зібрання зберегла ПМЛ (997 р.)³³ Також тут описано віча, датовані 1015, 1016 і 1097 рр.³⁴ За період 1098–1139 рр. згадок про вічеві збори немає. КЛ повідомляє про віча, датовані 1140, 1146, 1147, 1148, 1159, 1160, 1161, 1169 і 1185 рр.³⁵ Згадки про вічеві зібрання містить «Новгородський перший літопис» (НПЛ) старшого³⁶ (ст.) і молодшого³⁷ (мл.) зведень. У НПЛ мл. є лише кілька таких описів, датованих 1015, 1016, 1068 і 1069 рр.³⁸. Перші два повідомлення перекликаються з інформацією ПМЛ³⁹. Натомість НПЛ ст. зберіг значно більше розповідей про вічеві збори. Проте всі вони пізні, а найраніша згадка датована 1209 р.⁴⁰

ПМЛ була написана приблизно 1115 р. в Києво-Печерському монастирі та базується на початковому зводі 1090-х рр. Його основою є найдавніше сказання, яке походить зі зламу X та XI ст. і корениться в усній традиції⁴¹. О. Гіппіус зазначає, що це «перший досвід зв'язного викладу історії Русі [сконцентрований] на долі Києва і київського князіння»⁴². На думку Т. Вілкул, «літописний формульний стиль в основному стосується справ правителів, і за своїм характером це досить лаконічні повідомлення. Водночас для розповіді про наради і повстання, виступи і промови «людей» літописці найчастіше залучали різноманітні книжні зразки»⁴³. Тому літописний матеріал лише частково висвітлює діяльність віча.

Літописи відрізняються від саг датованістю. Утім, С. Багге зазначає, що «Геймскрінгла» має досить чітку хронологію⁴⁴. Саги і літописи доволі схожі за формою і змістом. Здебільшого вони висвітлюють політичну історію Скандинавії та Русі. «Геймскрінгла» закінчується 1177 р., «Сага про Сверіра» – 1202 р., ПМЛ – 1117 р., а КЛ – 1200 р. Передусім вони стосуються діяльності правителів, а тому основний акцент саг і літописів припадає не на тінги і віча. Однак описи зібрань займають значне місце у кожному з текстів.

Й. Гранберг аналізує лише ті фрагменти літописів, які містять іменник *вѣче*. Водночас історик вважає, що «існували різні способи позначення віча, в тому числі й без використання самого слова»⁴⁵. П. Лукін погоджується з висновком про нетермінологічність цього поняття⁴⁶. Першу згадку про віче містить ПМЛ (997): «и створиша вѣче въ градѣ и рѣша. се хочемъ помрети ѿ глада. а ѿ княза помо-

³¹ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Стлб. 1–285.

³² Там же. Стлб. 285–715.

³³ Там же. Стлб. 112.

³⁴ Там же. Стлб. 128, 242, 247.

³⁵ Там же. Стлб. 307, 320–322, 348, 369–370, 495, 510, 537, 647.

³⁶ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. С. 13–100.

³⁷ Там же. С. 101–427.

³⁸ Там же. С. 165–176.

³⁹ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Стлб. 307.

⁴⁰ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. С. 49.

⁴¹ Гиппиус А. К реконструкции древнейших этапов истории русского летописания. *Древняя Русь и средневековая Европа: возникновение государств*. Москва: Институт всеобщей истории Российской академии наук, 2012. С. 41.

⁴² Гиппиус А. До и после Начального свода: ранняя летописная история Руси как объект текстологической реконструкции. *Русь в IX–X веках: археологическая панорама*. Москва, Вологда: Древности севера, 2012. С. 55.

⁴³ Вілкул Т. Люди и князь в древнерусских летописях середины XI–XIII вв. Москва: Квадрига, 2009. С. 16.

⁴⁴ The Oxford History of Historical Writing. P. 420.

⁴⁵ Гранберг Ю. Вече в древнерусских письменных источниках: Функции и терминология. *Древнейшие государства Восточной Европы: материалы и исслед.* / Отв. ред. тома Т. В. Гимон, Е. А. Мельникова. Москва: Восточная литература, 2006. С. 30.

⁴⁶ Лукін П. Терминологический анализ: плюсы и минусы (по поводу монографии Юнаса Гранберга о древнерусском вече). *Средневековая Русь*. 2009. № 8 / Отв. ред. А. А. Горский. С. 225.

чи нѣтъ. [...] И бѣ же вдинъ старѣчь. не бѣлъ вѣчи томъ. выпрашаше. что ради створиша вѣче людье»⁴⁷. Цей епізод висвітлює напад печенігів на Білгород і лише загально інформує про діяльність віча.

Й. Гранберг звертає увагу на те, що «Новгородський четвертий літопис» описує ці ж події, але замість іменника вѣче містить слово *снмь*⁴⁸. Літописи не завжди визначають тип зібрання або називають однакові збори різними словами. В одному з епізодів Саги про Магнуса Ерлінгсона сказано: «Гакон скликав тінг у місті Каупанг і на ньому був проголошений конунгом всієї країни»⁴⁹. Ідеться про протистояння між правителями, оскільки Магнус Ерлінгсон також був конунгом Норвегії. Як і в описі віча (*Бѣлагород*), місцем проведення тінгу було місто (*Kaupangi*). В іншому фрагменті саги написано: «Військо й ополчення зібралися на домашній тінг в Ерлінга, і він розказав про свої наміри і призначив начальників кораблів»⁵⁰. Ідеться про *húsping*, тобто про домашній тінг, який був скликаний спонтанно, проходив за межами визначеного місця проведення тінгів. Іменники *þing* і *húsping* (як і вѣче) позначають різноманітні типи зібрань.

Віче висвітлює НПЛ (мл.) (1015): «И се слышавъ, Ярославъ завтра собра новгородцовъ избытокъ, и сътвори вѣче на полѣ, и рече к нимъ»⁵¹. Про саме зібрання сказано небагато, зокрема, що віче відбулось у полі. В епізоді зображено міжкнязівське протистояння: Ярослав скликає новгородців для боротьби проти Святополка, який правив у Києві⁵². Інший уривок НПЛ мл. (1068) висвітлює загрозу половецького нападу на Київ: «и людие киевѣстѣи прибѣгоша Киеву, и створиша вѣче на торговищи, и рѣша, пославше къ князю. [...] идоша с вѣча на гору, и придоша на дворъ Коснячевъ, и не обрѣтше его, и сташа у двора Брячиславля, и рѣша»⁵³. Дієслово *рѣша* знову ж описує процес вічевого зібрання.

Також літопис згадує про локацію проведення зборів – торговище. З опису випливає, що віче мало конкретне місце: «идоша с вѣча на гору». «Сага про Сверіра» також повідомляє про розташування зібрання: «Сверір конунг скликав домашній тінг на пагорбі над церквою Ніколаса»⁵⁴. П. Лукін зазначає, що іменник вѣче не відповідає місцю проведення зібрань, натомість він описує саме зібрання⁵⁵. Це видно зі статті КЛ (1147): «и ре^ч имъ созовите Кияны. на дворъ къ стѣи Софѣи. [...] ѿ мала и до велика. к стѣи Софѣи. на дворъ. вѣставшем же имъ въ вѣчи и ре^ч имъ Изаславль посоль цѣловаль въ»⁵⁶. Як і «Сага про Сверіра», літопис інформує, що зібрання відбулось біля церкви – *на дворъ стѣи Софѣи*.

НПЛ мл. (1069) описує віче, яке скликали, щоб вирішити суперечки між князями: «Завтра же видѣша людие бѣжавша князя, възратишася къ Киеву, и створше вѣче, послаша къ Святославу и ко Всеволоду, глаголюще: мы уже зло створилѣ есмы, князя своего прогнавшѣ»⁵⁷. Джерело повідомляє про віче зовсім небагато, а саме змальовує вічевий процес фразою *и створиша вѣче*. Іменник вѣче не завжди вказує на конкретний тип зібрання. Так само його відсутність не означає, що вічевих зборів не було. Тому на основі матеріалу з руських літописів складніше аналізувати віча, ніж тінги на підставі відомостей саг.

⁴⁷ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Стлб. 112.

⁴⁸ Гранберг Ю. Вече в древнерусских письменных источниках... С. 32.

⁴⁹ «Hákon átti þing í býnum í kaupangi ok var hann þar til konungs tekinn um alt land» (Snorri Sturluson. Heimskringla. Vol. 3. P. 435).

⁵⁰ «Erlingr átti húsping við lið sitt ok leiðangrs-menn, segir þá ætlan sína, nefndi menn til skipstjórnar» (ibid. P. 440).

⁵¹ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. С. 175.

⁵² Гранберг Ю. Вече в древнерусских письменных источниках... С. 41.

⁵³ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. С. 189.

⁵⁴ «Sverrir konúngur hafði húsping á bókum upp frá Nikoláskirkju» (Saga Sverris konungs. P. 348).

⁵⁵ Лукин П. Терминологический анализ... С. 237–238.

⁵⁶ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Стлб. 348.

⁵⁷ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. С. 190.

У ПМЛ (1097) читаємо: «гражани же слышавше се. и созваша вѣче. и рекоша Дѣдъ и людѣ на вѣчѣ. выдаи мужи сия. мы не бѣемъса за сихъ. а за та можемъ са бити. а за сихъ не бѣемъса»⁵⁸. Також у джерелі сказано: «и в четвертѣи днѣ повѣдаша и на вѣчи. и рекоша людѣ. се князь оубѣнь. да аще са вдамы. и Стѣполкъ погубить ны»⁵⁹. Ці літописні згадки про віче дають доволі обмежений матеріал. Основний мотив описів віча стосується протистояння людей і князя. НПЛ мл. (1016) повідомляє: «И се слышавъ, Ярославъ заутра собра новгородцовъ избытокъ, и сътвори вѣче на полѣ»⁶⁰. З опису дізнаємося місце проведення зібрання (на полѣ) та причину його скликання.

У КЛ (1140) читаємо: «по малѣ же времени почаша вѣставити. Новгородци оу вѣчи на Стѣслава. про его злобу. внѣ же оузрѣвъ. вже вѣставають. на нь Новгородци. посла къ братоу Всеволодоу. река емоу. тагота брате в людехъ сихъ. [...] и слышавъ вже вѣсташа Новгородци въ вѣчи и избивають»⁶¹. Іменник вѣче означає повстання проти князя: *почаша вѣставити. Новгородци оу вѣчи на Стѣслава*. Розповідь про зібрання пов'язана з описом політичного протистояння. Літопис сфокусований не на самих зборах, а на загальному контексті протистояння люди (Новгородци) – князь (Стѣслав).

У КЛ (1146) читаємо: «а вѣторѣи днѣ створиша вѣче Звенигородчи. хотаже са передати и бѣ оу нихъ воевода Володимиръ моужь Иванъ Халдѣевичъ. изома оу нихъ моужи гѣ. и оуби я и кождо ихъ перетень наполю поверже»⁶². Літопис повідомляє причину зібрання, його мету, ініціаторів, учасників зборів (Звенигородчи), впливових осіб і результати. В іншому фрагменті КЛ (1148) читаємо: «на оутрии же днѣ пославъ Изславъ на Ярославль дворѣ. и повелѣ звонити. и тако Новгородци и Плесковичи снидоша^с на вѣче. и ре^с имъ се бра^се снѣ мои въ прислалиса есте ко мнѣ»⁶³. Опис містить інформацію про дзвін, яким скликали на вічеве зібрання. «Сага про Сверіра» також повідомляє, що у таких випадках використовували дзвони: «Після цього конунг (Сверір. – **Н. Р.**) повернувся в Трондгейм. Коли він підпливав до міста, городяни прийняли його як повинні приймати конунга, в місті почали дзвонити в усі дзвони і на зустріч йому вийшла святкова процесія»⁶⁴.

У фрагменті КЛ (1159) читаємо: «противу ему не ѣзди кнѣже вѣче ти в городѣ»⁶⁵. Тут слово вѣче знову означає повстання⁶⁶. Подібні відомості містить КЛ (1169): «начаша Новгородци вѣче дѣяти в таинѣ по дворомъ. на кнѣз своего на Стѣслава на Ярославича. и приѣхавше на Городище приятели его начаша повѣдати. кнѣже дѣють людѣ вѣче ночь. а хотать та «ти»⁶⁷. Цей епізод перекликається з описом тінгу і таємних планів бондів у «Сазі про Сверіра»: «Цей тінг був призначений бондами не без таємних умислів, оскільки вони бачили, що конунг мав мало війська, і вони сподівалися напасти на конунга під час тінгу»⁶⁸. Іменники *þing* і вѣче часто позначають повстання чи, принаймні, вказують на його вірогідність. Аналогічні відомості містить «Сага про Олава Трюгвасона»: «Олав, як тільки прибув

⁵⁸ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Стлб. 242.

⁵⁹ Там же. Стлб. 247.

⁶⁰ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. С. 175.

⁶¹ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Стлб. 307.

⁶² Там же. Стлб. 320.

⁶³ Там же. Стлб. 370.

⁶⁴ «Eptir þetta snýr konúgr norðr aprt til Þrándheims, ok er þeir komu til bæjarins, gerðu bæjarmenn sem samði við konúng, hringðu um allan bæmn, ok gengu með processíu ímóti honum» (Saga Sverris konungs. P. 41).

⁶⁵ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Стлб. 495.

⁶⁶ Гранберг Ю. Вече в древнерусских письменных источниках... С. 43.

⁶⁷ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Стлб. 537.

⁶⁸ «Þessi sáttarfundr var eigi ætlaðr prettalaus af búndum, þvíat þeir sá, at konúgr hafði lítið lið, ok ætluðu þeir konúngi atgöngu at veita á þínginu» (Saga Sverris konungs. P. 44).

у Рогаланд, одразу скликав тінг; але коли ті, хто скликали, прийшли до бондів, вони зібралися у великій кількості, всі озброєні»⁶⁹. Цей уривок також описує ймовірність повстання проти конунга.

У КЛ (1160) ідеться про збори, як про повстання новгородців проти князя Мстислава Ізяславича: ««ко имѣти мене княземъ собѣ, а мнѣ вамъ хотѣти, и ѿтолѣ начаша^с Новгородци масти, и вѣче часто начаша творити Тои же зимѣ ходи Мьстиславъ Изаславичь»⁷⁰. Своєю чергою Й. Гранберг інтерпретує ці події як боротьбу між двома групами мешканців граду – прихильниками і противниками Андрія Боголюбського⁷¹.

Натомість «Сага про Сверіра» містить інформацію про роль тінгів у вирішенні повстань: «Там скликали тінг, і конунг звинуватив бондів у тому, що вони виступали проти нього в Сеймсфьорді, й обрали на заміну іншого конунга»⁷². Насамкінець у «Сазі про Гаральда Суворого» сказано: «Вранці конунг Магнус наказав зібрати військо на тінг»⁷³. В оригіналі вживається саме іменник *þing*, який міг означати військове зібрання.

Подібні відомості містить КЛ (1185): «Смолнанѣ же почаша вѣчѣ дѣяти рекоуще. мы пошли до Киева, дажебы была рать, билиса быхо^м. намъ ли иноѣ рати искати то не можемъ. оуже са есмь изнемоглѣ»⁷⁴. Тут ідеться про загін смолян, які скликали віче для військової наради. Іменники *þing* і *вѣче* могли позначати також військове зібрання чи збори під час військового походу.

На підставі аналізу згадок про віча за період 997–1185 рр. Й. Гранберг виокремив дві головні ситуації, коли літописи описують зібрання. Це кризові події та схвалення плану дій, а також збори, на яких князь звертається до мешканців граду⁷⁵. Наявні чіткі паралелі з описами тінгів у сагах. Здебільшого конунги скликали бондів на зібрання, щоб запропонувати їм прийняти їхню владу⁷⁶ чи перейти в християнство⁷⁷. Також тінги відбувались у часи протистоянь між правителями⁷⁸.

Для зіставлення тінгу та віча потрібно залучити додаткові літописні відомості, а саме фрагменти, у яких описано колективну активність людей. У ПМЛ (970) читаємо: «в се же время придоша людѣ Новгородьстии, просаше княза себѣ, аще не поидете к нам, то налѣземъ княза себѣ, и речѣ к нимъ Стѣславъ, а бы кто к вам шелѣ. [...]. и рѣша Новгородци Стѣславу, вѣдай ны Володимира»⁷⁹. Нерідко вибір або вигнання князя зображено як вічевий процес, однак розповіді про обрання правителя не обов'язково містили іменник *вѣче*. Натомість у сагах у таких випадках майже завжди фігурує слово *þing*: «На початку зими конунг Гакон вирядився в Упланд, де скликав тінги, й усі, хто тільки міг, ішли до конунга; на всіх тінгах його проголошували конунгом»⁸⁰. А також: «Потім скликали тінг у місті, і на цьому тінгу Магнуса проголосили конунгом усієї країни»⁸¹.

⁶⁹ «Ólafur stefndi þing, þegar er hann kom á Rogaland; en er buqndum kom þingboð, þá samnask þeir fjölment saman ok með alvæpni» (Snorri Sturluson. Heimskringla. Vol. 1. P. 364).

⁷⁰ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Стлб. 510.

⁷¹ Гранберг Ю. Вече в древнерусских письменных источниках... С. 46.

⁷² «Stefndi þar þing við bændr, ok bar konúngur þar sakir á hendr þeim, at þeir hefði verit í samnaði móti honum í Seimsvfirði, ok hefði tekit konúng annan í höfuð honum» (Saga Sverris konungs. P. 325).

⁷³ «Eptir um morgininn lét Magnús konungr blása til þings öllu liðinu» (Snorri Sturluson. Heimskringla. Vol. 3. P. 108–109).

⁷⁴ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Стлб. 647.

⁷⁵ Гранберг Ю. Вече в древнерусских письменных источниках... С. 49.

⁷⁶ Snorri Sturluson. Heimskringla. P. 109, 541.

⁷⁷ Ibid. P. 197, 206.

⁷⁸ Ibid. P. 791.

⁷⁹ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Стлб. 57.

⁸⁰ «Hákon konungr fór öndurdan vetr á Uplönd, stefndi þar þing, ok dreif alt fólk á hans fund, þat er komask mátti; var hann þá til konungs tekinn á öllum þingum» (Snorri Sturluson. Heimskringla. Vol. 1. P. 167).

⁸¹ «Síðan áttu þeir þing í býnum ok á því þingi var Magnús til konungs tekinn yfir land alt» (Snorri Sturluson. Heimskringla. Vol. 3. P. 434).

На думку Т. Вілкул, «всі давньоруські «терміни» книжники використовують в такий самий спосіб (нетермінологічно, тобто досить вільно. – Н. Р.). Як виглядає, відкидання часткових повідомлень про віче не виправдане, а жорстке розмежів'я «прямі»–«непрямі» повідомлення – штучне»⁸². Й. Гранберг також указує на нетермінологічність іменника *вѣче*⁸³. У НПЛ мл. (1132) сказано: «И прииде опять Новугороду; и бысть встанъ велика в людех; и приидоша плесковици и ладожанѣ Новугороду, и выгониша князя Всеволода из города»⁸⁴. У НПЛ мл. (1136) читаємо: «Новгородци призваша плесковиць и ладожанъ и сдумаша, яко сгонити князя своего Всеволода»⁸⁵. Ймовірно, ці фрагменти розповідають про віча новгородців, які проганяли князя. Тож іменник *вѣче* не завжди вживається на позначення зібрань.

Насамкінець у Сазі про Гакона Доброго сказано: «Гакон обіцяв йому (халдірському ярлові Сігурду. – Н. Р.) велике володіння, якщо стане конунгом. Вони скликали багатолюдний тінг, і на зібранні Сігурд говорив на користь Гакона і запропонував бондам проголосити його конунгом»⁸⁶. Автор джерела зобразив тінг у центрі політичних подій, учасниками яких є конунг, ярл і бонди. Зібрання описане як частина ширшого процесу боротьби Гакона за владу. Тінг охарактеризовано як багатолюдний, що надає йому важливого значення. Проведення зборів зображено як процес обговорення й обрання конунга.

Саги та літописи є наративними джерелами, які кореняться в усній традиції та написані набагато пізніше від висвітлених у них подій. Їхню розповідь вибудовано за хронологічним принципом. У фокусі текстів перебуває діяльність правителів. Однак також є чимало відомостей про суспільно-політичну активність звичайних людей, а саме про їхню участь у зібраннях. Скандинавські та руські джерела містять художню складову, пропагують певну ідеологію.

Іменники *þing* і *вѣче* вживаються в різних ситуаціях. У літописах зібрання позначено відповідним словом рідше, ніж у сагах. Також руські джерела містять описи зібрань або суспільно-політичної активності широких мас людей, у яких не вживається іменник *вѣче*. Саги використовують кілька назв для тінгів (*þing*, *húsping*), що спрощує їхню ідентифікацію. Скандинавські джерела чіткіше акцентують увагу на політичних зібраннях.

Саги («Сага про Олава Трюгвасона», «Сага про Олава Святого», «Сага про Сверіра» тощо) та літописи (ПМЛ, КЛ, НПЛ) описують численні тінги і віча. Утім, згадок про скандинавські зібрання більше, ніж про руські. Тому студії над останніми вимагають залучення додаткового літописного матеріалу. Йдеться про непрямі згадки про віче (про активність руських городян). Контекст, у якому маємо відомості про тінги і віча, подібний. Переважно йдеться про кризові події та ситуації, які стосуються політичної боротьби. Основні дійові особи саг і літописів – це правителі, а не збори.

Згадки про тінги та віча схожі причетністю до таких ситуацій, як оборона міста під час облоги, боротьба між правителями, протистояння між конунгом або князем і людьми. Водночас особливості джерел полягають у тому, що в сагах згадки про зібрання частіші, ніж у літописах. Причиною можуть бути як суспільні реалії, так і специфіка джерел. Імовірно, політичні збори були важливішими для Скандинавії, ніж для Русі, тобто тінги відбувалися регулярно, ніж віча.

⁸² Вілкул Т. Люди и князь... С. 26–27.

⁸³ Гранберг Ю. Вече в древнерусских письменных источниках. С. 36.

⁸⁴ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. С. 208.

⁸⁵ Там же. С. 210.

⁸⁶ «Sígldi þá Hákon norðr til Þrándheims ok fór á fund Sigurðar Hlaða-jarls, er allra spekinga var mestr í Nóregi, ok fékk þar góðar viðtökur, ok bundu þeir lag sitt saman; hét Hákon honum miklu ríki, ef hann yrði konungr. Þá létu þeir stefna þing fjölmengt, ok á þinginu talaði Sigurðr jarl af hendi Hákonar ok bauð bóndum hann til konungs» (Snorri Sturluson. Heimskringla. Vol. 1. P. 165–166).

Саги та літописи інформують про ініціаторів скликання тінгу або віча, про причину його зібрання (також вживається відповідне дієслово, яке свідчить про характерні ознаки процесу). Крім того, зрідка названо місце зібрання і його спосіб (розіслано повідомлення, використано дзвони тощо). Насамкінець описано процес тінгу або віча, нерідко кількома чи навіть одним словом. У цьому аспекті саги найбільше відрізняються від літописів, адже часто висвітлюють цілу розмову між конунгом і бондами. Руські джерела лише зрідка подають комунікацію між князем і городянами. Також описи тінгу і віча можуть зображати конкретні дії правителя.

Літописи описують руське віче як винятково міське явище, яке поширилось у середині XII ст. Переважно більшість відомостей за домонгольський період містить КЛ (1140, 1146, 1147, 1148, 1159, 1160, 1161, 1169 і 1185 рр.). Ці згадки можна порівнювати з інформацією саг про тінги. Однак можливе лише епізодичне зіставлення, дослідження окремих аспектів, а не систематичне порівняння скандинавських і руських зборів. На відміну від тінгів, про ранньодержавні віча майже нічого не відомо. Сільських зібрань на Русі, найімовірніше, також не було. Коректно порівнювати руські віча винятково з міськими тінгами. Щоправда, таких відомостей у сагах зовсім небагато, тому зіставлення буде лише частковим. Натомість сільські жителі Русі, очевидно, не відвідували міські віча і не мали власних зібрань.

Отже, немає можливості повноцінно зіставити скандинавський тінг і руське віче. Можна проаналізувати хіба що окремі аспекти й епізоди. Серед них – описи тінгу й віча під час військових походів, розповіді про міські збори і повстання, згадки про використання тінгових і вічевих дзвонів. Тому систематичне порівняння скандинавських і слов'янських зібрань потребує використання не лише літописного матеріалу, а й додаткових джерел.

References

- Bagge, S. (1993). Ideology and Propaganda in Sverris saga. *Arkiv för nordisk filologi*, 108, 1–18.
- Brink, S., & Price, N. (Eds.). (2008). *The Viking World*. Oxford, England: Routledge.
- Ghosh, Sh. (2011). *Kings' Sagas and Norwegian History: Problems and Perspectives. The Northern World*. (Vol. 54). Leiden, Netherlands: Brill.
- Gimon, T., & Gippius, A. (2005). Russkoe letopisanie v svete tipologicheskikh paraleley (k postanovke problemy) [Russian chronicle writing in the light of typological parallels (introduction to the problem)]. *Zhanny i formy v pismennoy kulture srednevekovya*. Moscow, Russia: Institut mirovoy literatury im. A. M. Gorkogo Rossiyskoy akademii nauk, 174–192.
- Gippius, A. (2012). Do i posle Nachalnogo svoda: rannaya letopisnaya istoriya Rusi kak obekt tekstologicheskoy rekonstrukcii [Before and after Initial chronicles: early history of Rus chronicles as an object of textological reconstruction]. *Rus v IX–X vekakh: arkheologicheskaya panorama*. Moscow; Vologda, Russia: Drevnosti severa, 37–63.
- Gippius, A. (2012). K rekonstrukcii drevneyshikh etapov istorii russkogo letopisaniya [To the reconstruction of the oldest stages in the history of Russian chronicle writing]. *Drevnyaya Rus i srednevekovaya Evropa: vzniknovenie gosudarstv*. Moscow, Russia: Institut vseobshchey istorii Rossiyskoy akademii nauk, 41–50.
- Granberg, Y. (2006). Veche v drevnerusskikh pismennykh istochnikakh: Funkcii i terminologiya [Veche in Old Russian written sources: Functions and terminology]. *Drevneyshie gosudarstva Vostochnoy Evropy: materialy i issled*. Moscow, Russia: Vostochnaya literatura, 3–163.

Gurevich, A. (2009). *Izbrannye trudy. Norvezhskoe obshchestvo* [Selected works. Norwegian society]. Moscow, Russia: Tradiciya.

Gurevich, A. (1972). *Istoriya i saga. O proizvedenii Snorri Sturlusona «Kheimskringla»* [History and saga. About the work of Snorri Sturluson «Heimskringla»]. Moscow, Russia: Nauka.

Ideology and Power in the Viking and Middle Ages: Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes. (2011). *The Northern World*. (Vol. 52). Leiden, Netherlands: Brill.

Long, A.-M. (2017). *Iceland's Relationship with Norway c. 870 – c. 1100: Memory, History and Identity. The Northern World*. (Vol. 81). Leiden, Netherlands: Brill.

Lukin, P. (2009). *Terminologicheskii analiz: plyusy i minusy (po povodu monografii Yunasa Granberga o drevnerusskom veche)* [Terminological analysis: pluses and minuses (about the monograph of Yunas Granberg)]. *Srednevekovaya Rus – Medieval Rus*, 8, 217–242.

Melnikova, Y. (2011). *Drevnyaya Rus i Skandinaviya. Izbrannye trudy* [Old Rus and Scandinavia. Selected works]. Moscow, Russia: Universitet Dmitriya Pozharskogo.

Melnikova, Y. (2003). *Istoricheskaya pamyat v ustnoy i pismennoy traditsiyakh: Povest vremennykh let i «Saga ob Inglingakh»* [Historical memory in oral and written traditions: Primary Chronicle and «Ynglinga saga»]. *Drevneyshie gosudarstva Vostochnoy Evropy. Istoricheskaya pamyat i formy ee voploshcheniya – The oldest states of Eastern Europe. Historical memory and the form of the embodiment*. Moscow, Russia: Vostochnaya literatura, 48–92.

Melnikova, Y. (2014). *Transformatsiya istoricheskoy pamyati: ot ustnoy istoricheskoy traditsii k pismennoy* [The transformation of historical memory: from oral to written historical tradition]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo – Vestnik of Lobachevsky University of Nizhni Novgorod*, 5, 18–24.

Novgorodskaya pervaya letopis starshego i mladshego izvodov (1950). [The Novgorod First Chronicle of older and younger versions]. Moscow; Leningrad, USSR: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR.

Polnoe sobraniye russkikh letopisey. Ipatievskaya letopis. Izdanie vtoroe [The complete collection of Russian chronicles. Ipatiev Chronicle. Second edition]. (1908). (Vol. 2). Sankt-Peterburg, Russian Empire: Tipografiya M. A. Aleksandrova.

Saga Sverris konungs. (1834). Kaupmannahöfn, Denmark: Í Poppsku prentsmiðju.

Snorri Sturluson. (1893). *Heimskringla. Nóregs Konunga Sögur*. (Vols. 1–4). København, Denmark: Moller.

The Oxford History of Historical Writing: 400–1400. (2012). (Vol. 2). Oxford, UK: Oxford University Press.

Vilkul, T. (2009). *Lyudi i knyaz v drevnerusskikh letopisyakh serediny XI–XIII vv.* [People and prince in the Old Rus chronicles of the middle of the 11th–13th centuries]. Moscow, Russia: Kvadriga.

Різун Назар Тарасович – аспірант кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка (вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна).

Rizun Nazar T. – Ph.D. student at the Department of History of Middle Ages and Byzantine Studies of Ivan Franko National University of Lviv (1 Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine).

E-mail: nrizun1991@gmail.com.

THING AND VECHЕ IN DESCRIPTIONS OF SCANDINAVIAN SAGAS AND OLD RUS CHRONICLES

The purpose of the study. The article compares fragments of Scandinavian sagas and Old Rus chronicles, which describe medieval assemblies, namely thing and veche. **The methodology.** The paper uses general historical and comparative methods. **The scientific novelty.** The comparative study of medieval Scandinavia and Old Rus is necessary, because there are only a few such investigations of their socio-political development. The article for the first time provides a systemic typological comparison of Scandinavian sagas and Old Rus chronicles, specifically of the evidence they present about medieval assemblies.

Conclusions. Based on the achievements of the newest historiography the article demonstrates clear similarities between sagas and chronicles. Both groups of texts are narrative, rooted in oral traditions and written long after the period they describe. Sagas and chronicles present events in a chronological manner, focus on the deeds of rulers. At the same time, the comparative analysis of these narrative traditions shows only limited similarities in the descriptions of assemblies. Sagas contain much more evidence about thing, then chronicles about veche as well as present highly detailed accounts. Chronicles describe veche as completely urban phenomena, which became widespread in the middle of the 12th century. Their evidence could be compared to the information from sagas. However, it is possible to analyze only some aspects of gatherings. There is not enough material in the chronicles for a systematic typological comparison. Unlike thing, early veche is almost unknown. In addition, there is no information about rural gatherings of Old Rus. It is possible to compare veche only with urban thing, but necessary evidence is limited. Also, people from rural areas did not come to urban assemblies. Overall, comparative analysis could focus only on such types of gatherings as thing and veche during a military expedition, urban meeting or rebellion against ruler, and other. Therefore, systemic comparison of Scandinavian and Slavic assemblies requires the analysis of additional sources.

Key words: Scandinavian sagas, Old Rus chronicles, thing, veche, source analysis.

Дата подання: 17 червня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 21 вересня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Різун Н. Тінг і віче в описах скандинавських сар і руських літописів. *Сіверянський літопис*. 2020. № 5. С. 36–46. DOI: 10.5281/zenodo.4119924.

Цитування за стандартом APA

Rizun, N. (2020). Tinh i viche v opysakh skandinavskykh sah i ruskykh litopysakh [Thing and veche in descriptions of Scandinavian sagas and Old Rus chronicles]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, 36–46. DOI: 10.5281/zenodo.4119924.